

Prof. dr hab. Wiesława Limont
emerytowana profesor
Wydziału Sztuk Pięknych
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
w Toruniu

Recenzja pracy doktorskiej mgr Agnieszki Janiszewskiej, zatytułowanej „*Przymus tworzenia*” w *narracjach artystów. Perspektywa psychopedagogiczna*, napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Krzysztofa J. Szmidta oraz dr Magdaleny Sasin- promotorki pomocniczej

Rozprawę doktorską mgr Agnieszki Janiszewskiej przeczytałam z dużym zainteresowaniem, nieczęsto zdarzają się prace, w których podejmowane są zagadnienia związane z zupełnie nowymi zjawiskami w twórczości a z taką sytuacją mamy do czynienia. Mimo, że problemy związane z twórczością, procesem twórczym, czy zdolnościami twórczymi mają bogatą literaturę przedmiotu, to jednak zjawisko *przymusu tworzenia*, zidentyfikowane przez Doktorantkę w pracach i rozmowach z czynnymi artystami takiej literatury nie posiada. Tym bardziej należy docenić decyzję mgr Janiszewskiej o podjęciu badań nad tym zjawiskiem.

Badania związane z twórczością obejmują różne dziedziny i dyscypliny, w tym także nauki społeczne, z takimi dyscyplinami jak socjologia, pedagogika, psychologia. Dodatkowo, twórczość łączy się również z dziedziną sztuki, obejmując sztuki filmowe, teatralne, muzyczne i plastyczne. W zależności od dyscypliny badawczej, wykorzystuje się różne metodologie, uwarunkowane specyficznymi przedmiotami i problemami badawczymi.

Tematem badawczym pracy jest *przymus tworzenia*, zjawisko trudne do jednoznacznego określenia i scharakteryzowania. Jak zaznacza Doktorantka, choć to pojęcie często pojawia się w wypowiedziach twórców oraz w tekstach kultury popularnej (s.18 pracy), to zdecydowanie rzadziej lub nawet wcale nie odnajdujemy je w literaturze przedmiotu o charakterze naukowym. Tytuł rozprawy jest adekwatny do zawartości merytorycznej rozprawy, i zdecydowanie zachęca do zapoznania się z dysertacją. Praca posiada standardową strukturę typową dla naukowych rozpraw o charakterze empirycznym, jednakże wyróżnia się nietypową, wyjątkowo obszerną objętością (578 stron). Pierwsza część teoretyczna składa się z sześciu rozdziałów o łącznej objętości 269 stron, w rozdziale siódmym przedstawiona jest Autorska metodologia badawcza opisana na 50 stronach, a rozdział ósmy (165 stron) stanowi raport z

przeprowadzonych badań, zawierający cytaty z wykonanych wywiadów. W dziewiątym rozdziale (32 strony) znajdują się wnioski z przeprowadzonej analizy jakościowej, obejmujące również implikacje dla pedagogiki. W zakończeniu, na 14 stronach Doktorantka podsumowała otrzymane wyniki, dokonując krytyki własnych badań i wskazując na możliwe kierunki dalszych studiów. Końcowa część rozprawy zawiera bibliografię (31 stron) oraz spis rysunków, tabel, i jednostronicowy aneks.

Jak wspomniałam struktura pracy jest poprawna i logiczna. Niemniej jednak, kwestią budzącą zastrzeżenia jest obszerność zarówno całej rozprawy, jak i poszczególnych rozdziałów. W pracy naukowej, jedną z kluczowych umiejętności jest syntetyczne i zwięzłe przedstawianie treści, związanych z tematem i problemami opracowania.

Rozdział pierwszy zatytułowany „*Przymus tworzenia – inspiracje do podjęcia tematu i konteksty teoretyczno-badawcze*” (39 stron), stanowi wprowadzenie czytelnika w założenia teoretyczne i badawcze rozprawy. Doktorantka wskazała, że źródłem inspiracji do przeprowadzenia badań i podjęcia próby znalezienia charakterystyki zjawiska *przymusu tworzenia* były zarówno jej prywatne i zawodowe doświadczenia z prowadzenia warsztatów dla artystów, jak i materiały pochodzące z tekstów kultury, takie jak filmy, źródła internetowe, publikacje biograficzne oraz poradniki związane z twórczością a także wybrane opracowania naukowe (s.18 pracy). Poprzez syntezę narracji artystów znalezionych i zaczerpniętych z tekstów kultury i literatury przedmiotu, Doktorantka sformułowała wstępną definicję kluczowego pojęcia: „*Przymus tworzenia – silna i regularnie odczuwana potrzeba ekspresji twórczej, motywująca jednostki do podejmowania aktywności o charakterze artystycznym*” (s. 29 rozprawy). W tym samym rozdziale, Autorka przywołuje różne pojęcia związane z rozumieniem artysty, w tym terminy pochodzące z tekstów kultury, takie jak „głodujący artysta” czy „artysta udręczony”. Przeprowadzone w tej części rozprawy analizy stanowiły bazę do sformułowania założeń teoretycznych i badawczych pracy, które zostały wykorzystane jako podstawowe i ważne kryteria w przeprowadzaniu wywiadów i analizie zgromadzonego materiału empirycznego. Doktorantka założyła, że *przymus tworzenia* posiada charakter autoteliczny, związany z wyraźną potrzebą regularnej i zaangażowanej pracy twórczej. Aktywność twórcza jest powiązana z pozytywnymi emocjami oraz stanem *flow*, co ułatwia samorealizację. W przypadku jej braku pojawiają się negatywne stany emocjonalne i psychiczne, co z kolei hamuje możliwości samorealizacji. Silna koncentracja na aktywności twórczej, z pomijaniem innych potrzeb, może być źródłem problemów i konfliktów społecznych oraz rodzinnych wśród artystów.

W tym rozdziale, mgr Janiszewska wykazuje się znacznymi umiejętnościami czytania i twórczego interpretowania źródeł związanych z tekstami kultury. Jej poszukiwania i analizy wskazują na zdolność identyfikowania nowych, logicznie uzasadnionych kryteriów, które są istotne w prowadzeniu badań nad stosunkowo nowym zjawiskiem, pozbawionym wystarczającej naukowej literatury przedmiotu – a mianowicie, *przymusem tworzenia*.

Rozdział drugi zatytułowany *Przymus tworzenia a pojęcia pokrewne* poświęcony jest poszukiwaniu podobieństwa między analizowanym w pracy zjawiskiem a innymi, które zostały dobrze zdefiniowane i zweryfikowane w badaniach pedagogicznych oraz psychologicznych związanych z twórczością. Doktorantka uznała, że takie pojęcia jak: pasja, upór, stan *flow*, twórcze ukierunkowanie, twórcze orientacje życiowe, dynamiczna kierunkowość wewnętrzna czy instynkt twórczy, powiązane są ściśle z twórczością oraz motywacją do aktywności twórczej. Z tego powodu, mogą one mieć związek lub wspierać zjawisko *przymusu tworzenia*. Przedstawione pojęcia zostały szczegółowo przeanalizowane w kontekście wybranych teorii i koncepcji. Wyniki tych analiz wykazały, że, choć zjawisko *przymusu tworzenia* posiada cechy wspólne z wymienionymi kategoriami, jego zakres znaczenia nie pokrywa się dokładnie z żadnym z tych pojęć. Przeprowadzone analizy umożliwiły Doktorantce sformułowanie wstępnej charakterystyki *przymusu tworzenia*, która wykazuje znaczną zbieżność z przyjętymi założeniami w pierwszym rozdziale rozprawy.

W rozdziale trzecim, poświęconym kluczowemu zagadnieniu rozprawy, jakim jest *przymus tworzenia*, Doktorantka przeprowadziła analizę w kontekście czterech aspektów twórczości (4P), obejmujących produkt, proces, osoba oraz czynniki zewnętrzne. Rozdział ten, o obszernej objętości (83 strony), nie tylko dotyczy podstawowych kryteriów wyodrębnionych w koncepcji 4P, lecz także zawiera przegląd teorii procesu twórczego, w tym części 3.3.1. „Proces twórczy – różne podejścia”; 3.3.2 „Wybrane teorie procesu twórczego polskich badaczy twórczości” oraz dalsze części, prezentujące inne teorie. Taki szczegółowy przegląd teorii procesu twórczego nie ma uzasadnienia merytorycznego, nie nawiązuje także do tytułu pracy ani do głównego przedmiotu badań. Pozostałe aspekty twórczości, związane z koncepcją 4P, również zostały bardzo szczegółowo omówione na podstawie dokładnego przeglądu literatury przedmiotu. Warto zastanowić się, czy tak rozbudowany przegląd 4P jest niezbędny i jakie ma znaczenie dla głównego tematu badawczego.

W rozdziale czwartym, Doktorantka dokonała analizy *przymusu tworzenia* w kontekście wybranych teorii potrzeb, samorealizacji i pedagogiki pozytywnej. Wśród rozważanych teorii znalazły się m. in. hierarchiczna teoria potrzeb Maslowa, rozszerzona o

transcendencję przez S. B. Kaufmana¹, systemowa koncepcja potrzeb Kocowskiego, oraz teoria potrzeb z perspektywy socjologicznej Szczepańskiego. W podsumowaniu tego rozdziału, Doktorantka stwierdziła, że potrzeba samorealizacji, znajdująca się na wyższym poziomie w teorii Masłowa, łączy się z twórczością i może mieć istotne znaczenie dla zrozumienia *potrzeby tworzenia* oraz twórczego funkcjonowania artystów.

W rozdziale piątym zatytułowanym „Potrzeba tworzenia w teoriach twórczości Carla Gustawa Junga i Ottona Ranka – perspektywa psychoanalityczna” (54 strony), Autorka skoncentrowała się na teoriach psychoanalitycznych, szczególnie na teorii Junga, którą uznała za fundamentalną dla swoich badań. Inspiracją dla dokładniejszego i wszechstronnego omówienia tej teorii były dwa eseje Junga związane ze sztuką. W tych esejach Doktorantka dostrzegła podobieństwo pomiędzy opisami doświadczeń związanych z aktywnością i procesami twórczymi podawanych przez artystów a teorią twórczości Junga, którą nazwała, z powodu pojęć wykorzystanych do opisu procesu twórczego jako “prokreacyjną teorią twórczości”.

Rozdział szósty stanowi ostatnią część teoretyczną rozprawy, w której Doktorantka omówiła możliwe konteksty teoretyczne dla *przymusu tworzenia*. Szczególną uwagę zwróciła na problem autoteliczności w kontekście analizowanego zjawiska związanego z twórczością i sztuką. W tym rozdziale wprowadzone zostały również pojęcia „autoteliczna” i „instrumentalna” potrzeba tworzenia, odpowiadające analogicznym terminom motywacji instrumentalnej i „niezależnej motywacji osobistej” (Pufal-Struzik). Sądzę, że właściwszym określeniem byłaby nazwa motywacja autonomiczna (Tokarz). Doktorantka podjęła próbę określenia potencjalnych konfliktów między *przymusem twórczości* a dążeniami jednostek w kierunku zaspokajania innych, niższego rzędu potrzeb. W podsumowaniu Autorka zaproponowała „Model relacji tworzenia wobec potrzeb niższego rzędu i samorealizacji” (Tab.7. ss.276-278 pracy), opisując pięć możliwych scenariuszy. W czterech pierwszych scenariuszach potrzeba tworzenia jest autoteliczna, silna (Scenariusz I i II), silna lub dosyć silna (Scenariusz III), średnio lub słabo nasiloną (Scenariusz IV) oraz instrumentalna (Scenariusz V). Te scenariusze stanowią znakomite podsumowanie dotychczasowych analiz teoretycznych w kontekście potrzeby tworzenia, a jednocześnie stanowią model do badań i analizy otrzymanych wyników.

¹ S. B. Kaufman, *Transcend. The new science of self-actualization*. 2020.

Publikację tę, Doktorantka uznała za ważną dla prowadzonych analiz, tym bardziej zaskakuje błąd w roku publikacji, powtarzany na kolejnych stronach pracy, a także w części 4.4 poświęconej pracy S.B. Kaufmana, (nieprawidłowy rok publikacji 2022 można znaleźć m. in. na: s. 13, 182, 183, 184, 196,197,198,199, 200, 201).

Podsumowanie: Obszerna część teoretyczna pracy składająca się z sześciu rozdziałów posiada dobrą i przejrzystą strukturę dobrze powiązaną z tytułem rozprawy. Na pozytywną ocenę zasługuje duża konsekwencja w zaproponowanej kolejności rozdziałów, które zawierają informacje logicznie powiązane z wcześniejszym i następnym rozdziałem. W ten sposób, Doktorantka buduje, w bardzo obszernej pracy, wewnętrzną strukturę porządkującą bogate materiały w poszczególnych częściach. W części teoretycznej rozprawy została wykorzystana bogata literatura przedmiotu a także świetnie znalezione i dobrane materiały i narracje z tekstów kultury. Poszczególne części zawierają bardzo dobry krytyczny przegląd literatury przedmiotu konsekwentnie prowadzący do sformułowania odpowiedniej strategii i planu badawczego. Wszystko to świadczy o kompetencjach i umiejętnościach związanych z pisaniem rozpraw naukowych. Oczywiście z jednym bardzo wyraźnym zastrzeżeniem dotyczącym objętości poszczególnych rozdziałów.

Rozdziały siódmy i ósmy związane są z badaniami, a w rozdziale siódmym przedstawiono procedurę przeprowadzonych badań własnych. Zdaniem Doktorantki, badania te miały charakter jakościowy i eksploracyjny lub opisowo-eksploracyjny. Inspiracją do podjęcia badań nad zjawiskiem *przymusu tworzenia* były osobiste doświadczenia Autorki związane z artystami, prowadzeniem warsztatów dla twórców oraz analizą tekstów kultury. Głównym celem badań było precyzyjne zdefiniowanie "*charakterystyki kategorii przymusu tworzenia u badanych artystów oraz zrozumienie znaczenia tej potrzeby (jej gratyfikacji bądź deprywacji) dla procesu samorealizacji badanych jednostek*" (s. 295 pracy).

Do przeprowadzenia badań Doktorantka wykorzystała wywiad swobodny z elementami narracji (s. 300 pracy). Badania obejmowały 24 artystów z różnych dyscyplin, o różnych specjalnościach artystycznych, takich jak plastycy (malarze, graficy), muzycy (kompozytorzy, wokaliści), pisarze, poeci. Duże zróżnicowanie w rodzajach aktywności wybranych artystów do badań wynikało z przekonania, że *przymus tworzenia* nie jest związany z uzdolnieniami specyficznymi dziedzinowo, lecz raczej z ogólną twórczą aktywnością jednostki. Jednakże, zastrzeżenie budzi kryterium wyboru artystów do badań, które opierało się na wymaganiu, aby ci artyści, przynajmniej część z nich, byli "powszechnie rozpoznawani" (s. 306). W pracy brakuje informacji dotyczących badanych artystów, takich jak krótkie biografie czy charakterystyki ich twórczości. Ważne byłoby także podanie informacji o ich osiągnięciach i produktywności. Choć autorka twierdzi, że uwzględniła kryterium produktywności w doborze artystów do grupy badawczej, to dane na ten temat znajdują się jedynie w przypisie na s. 342,

w kontekście analizy intensywności odczuwania przymusu twórczego (8.3).. Podano tam informacje kilku bardzo znanych twórcach. W związku z tym, uzupełnienie pracy o bardziej kompleksowe informacje na temat badanych artystów byłoby z pewnością korzystne.

Procedura przeprowadzenia badań własnych obejmowała szereg kroków: analizę tekstów kultury, przegląd literatury przedmiotu, przeprowadzanie wywiadów swobodnych z elementami narracji, transkrypcję wywiadów, a także analizę danych jakościowych (Rys. 9, s.333 rozprawy). Materiał uzyskany z przeprowadzonych wywiadów został poddany opisowemu kodowaniu, na podstawie którego wytworzone zostały kody analityczne (Tab. 9, ss. 323-328), które z kolei posłużyły do utworzenia konkretnych kategorii. Proces analizy zebranego materiału z wywiadów obejmował etapy takie jak prowadzenie dziennika badawczego, z uwzględnieniem not teoretycznych i osobistych, swobodne pisanie, transkrypcję przeprowadzonych rozmów, a także kodowanie i kategoryzowanie tekstu (s. 332).

Rozdział ósmy stanowi raport z przeprowadzonych badań, w którym Autorka prezentuje uzyskane dane empiryczne. Składa się on z 20 części, w których zawarte są cytaty z wywiadów, charakteryzujące różne aspekty *przymusu tworzenia* oraz jego znaczenie dla samorealizacji. Ta część jest istotna i znacząca dla rozprawy, została starannie opracowana i logicznie podzielona zgodnie z przyjętymi założeniami teoretycznymi i badawczymi. W szczególności, warto zauważyć, że w części 8.19, dotyczącej autoteliczności *przymusu tworzenia*, Doktorantka skorzystała z wcześniej opracowanego modelu relacji potrzeby tworzenia. W tym kontekście, dopasowując sylwetki badanych artystów do konkretnych scenariuszy, Autorka wzbogaciła analizę. Szkoda, że Doktorantka nie wydzieliła tej części ze scenariuszami (np. jako 8.19.1) jako wyodrębnionego podsumowania otrzymanych rezultatów. W kontekście niniejszej analizy oraz przytoczonych, wybranych, czasem obszernych cytatów, uważam, że dołączenie przeprowadzonych wywiadów do aneksu stanowiłoby wartościową dokumentację badawczą. Wywiady te, jako integralna część rozprawy doktorskiej, mogłyby dostarczyć czytelnikowi doskonałego materiału porównawczego i wzbogacić analizy przeprowadzone przez Doktorantkę. Ponadto, stanowiłyby one znakomity dodatek, nawiązujący bezpośrednio do konkretnych artystów.

Jednakże, warto zaznaczyć, że taki obszerny aneks powinien być traktowany jako osobna, dodatkowa część rozprawy ze względu na swoją rozległość. Jego umieszczenie pozwoliłoby na zachowanie klarowności i czytelności głównej części pracy, jednocześnie oferując zainteresowanym czytelnikom możliwość zagłębienia się w szczegóły przeprowadzonych badań poprzez ten dodatkowy, bardziej rozbudowany materiał.

W dziewiątym rozdziale, Doktorantka dokonała syntetycznego podsumowania swoich badań, odnosząc się zarówno do przyjętych założeń teoretycznych i badawczych, jak i do celu, którym było opracowanie charakterystyki potrzeby tworzenia oraz zrozumienie jej znaczenia dla procesu samorealizacji. W tej części, równie istotne są wnioski i implikacje płynące z przeprowadzonych badań, zwłaszcza w kontekście ich potencjalnego wpływu na obszary pedagogiki, edukacji i pomocy w tworzeniu dla osób dorosłych w ramach działań terapeutycznych oraz coachingu.

Uwagi końcowe i konkluzja

Rozprawa doktorska opracowana przez panią mgr Agnieszkę Janiszewską zawiera obszerną analizę *przymusu tworzenia* u artystów, nowego zjawiska, które Doktorantka zidentyfikowała w trakcie współpracy z artystami. Całość pracy, obejmująca zarówno rozdziały teoretyczne, jak i przeprowadzone badania oraz interpretację otrzymanych wyników, potwierdza jej znaczącą wiedzę teoretyczną w obszarach związanych z twórczością, w tym twórczością artystyczną, pedagogiką, edukacją i psychologią. Doskonałe wykorzystanie literatury przedmiotu, jak również analiza otrzymanych wyników, ukazują umiejętność krytycznego myślenia Doktorantki. Autorska metodologia badań, procedura przeprowadzania badań, sposoby opracowywania wyników oraz przeprowadzone badania świadczą o umiejętności prowadzenia samodzielnej pracy naukowej. Rozprawa wyróżnia się znaczną oryginalnością, tematu, badań i uzyskanych wyników. W moim przekonaniu, dysertacja stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki w konkretnej dyscyplinie naukowej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

W świetle dokonanej analizy i oceny rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Janiszewskiej, z uwzględnieniem przewidzianych kryteriów prawnie wymaganych do uzyskania stopnia naukowego doktora, można jednoznacznie stwierdzić, że Autorka spełniła wszystkie te kryteria. Podsumowując, uważam, że recenzowana rozprawa mgr Agnieszki Janiszewskiej „*Przymus tworzenia*” w *narracjach artystów. Perspektywa psychopedagogiczna*, napisana pod kierunkiem prof. dra hab. Krzysztofa J. Szmidta oraz dr Magdaleny Sasin-promotorki pomocniczej, spełnia wymogi prawne stawiane pracom doktorskim określone w art.187 ustawy z dnia 20 lipca 2018r, Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Wnioskuje zatem o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie mgr Agnieszki Janiszewskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Wierława diał

Toruń, 18 stycznia 2024 roku.